

השפעה בפילוסופיה

מאת פרופ' אבישי מרגלית

הרוחנית אינה ישירה כמו זו שבין שני כדורי ביליארד, ובשל כך גם איתור מקורות ההשפעה בפילוסופיה הוא עניין סבוך. אחד מן הטעמים לסיבוך הזה הוא היעדר הקשר לעתים קרובות בין מחולל רעיון חדש לבין מי שהביא לקבלת הרעיון מתוקף סמכותו. מחולל הרעיון אינו בהכרח מי שהביא לקבלתו, והדברים ידועים, ולא פעם הדברים גם יגעים.

ידועה אמירתו של הפילוסוף והלוגיקן אלפרד נורת' וייטהד שלפיה הפילוסופיה המערבית היא סדרה של הערות שוליים לתורת אפלטון. נניח לה להגזמה שבאמירה זו, שבנוסחה המפליג כמה כאמירה שתורת הקונטים אינה אלא הערת שוליים לתורת האטומים של הפילוסופים שקדמו לסוקרטס, או שתורת המפץ הגדול בקוסמולוגיה היא הערת שוליים לרעיון שבירת הכלים בקבלה הלוריאנית. אך גם אם הייתה האמירה נכונה כפשוטה, אין פירוש הדבר שכל רעיון שנהגה מאז אפלטון הוא תולדה של השפעת הגותו של אפלטון. ייתכן שגרעינו של רעיון שנתסח במאוחר אכן מצוי באפלטון, אך אין פירוש הדבר שהוא תוצאה של השפעת אפלטון. הכשל מוכר: מזה אחרי זה מסיקים בטעות שזה בא בגלל זה. או בלשון לימודים: *post hoc ergo propter hoc*.

יתרה מזו, לעתים רק בגלל הבנה מעמיקה של רעיון מאוחר אנו מסוגלים למצוא את צורתו העוברית והגמודה בעבר קודם. הבנת המוקדם היא לעתים קרובות תוצאה של הבנת המאוחר ולא להפך. הכרזתישענייני הוא השפעה בפילוסופיה, אך בדעתי ◀

הרשו לי לפתוח באמירה: יש לי הכבוד להסתפח לאקדמיה ויש לי העונג להימנות עם קהלכם היום. עונג מיוחד מסב לי לראות את פני בני משפחתי בקהל. ברם על הכבוד והעונג מעיבה עצבות גדולה בשל היעדרה של רעייתי ואהובתי עדנה, שהלכה לעולמה לפני מעט למעלה משנה. שמחתה של עדנה הייתה אמורה היום להיות כפולה, באשר היום מצטרף לאקדמיה גם אחיה של עדנה - שמעון אולמן. אני מניח שצירוף שני גיסיים ביום אחד לאקדמיה הוא חידוש.

הנושא שאדרש לו ואדרוש בו כאן, או ליתר דיוק ארפרף בו, הוא השפעה בפילוסופיה. מה פירושו של דבר שפילוסוף אחד משפיע על פילוסופים אחרים? חזקה היא שקיים דמיון בין השפעה פילוסופית לבין השפעה בתחומים רוחניים ותרבותיים אחרים, אך עיקר ענייני כאן הוא דווקא השפעה בפילוסופיה, עניין שיצטמצם בסופו של דבר להשפעתו של פילוסוף אחד ומיוחד.

גם מגע רופף עם אנשי אקדמיה מגלה את השכיחות הגבוהה שבה הם מדברים על ה"אימפקט" שיש לעבודה מדעית זו או אחרת. המילה "אימפקט" מבטאת קשר סיבתי ישיר, הדומה לפגיעת כדור ביליארד אחד במשנהו. אך חוקר ספרות חשוב אחד – ויקטור שקלובסקי – דימה השפעה רוחנית למהלכו של הפרש במשחק השחמט: זהו מהלך המורכב מצעד אחד לפניו וצעד מוסט לצד. כלומר, ההשפעה

"מהי פילוסופיה" היא שאלה פילוסופית עתיקה המלווה את הפילוסופיה מראשיתה. "מהי פילוסופיה אנליטית" היא שאלה חדשה שמעסיקה אותנו היום, וכמו בשאר ענייני פילוסופיה אין הסכמה בעניינה. אך קו אופי אחד חוזר ונשנה בניסיונות רבים לאפיין זרם זה בפילוסופיה, ונראה שתורף הדברים מתמצה בביטוי "המהפך הלשוני". מהו אפוא המהפך הלשוני שאמור לאפיין את הפילוסופיה האנליטית? ומי הם מנהיגי המהפך?

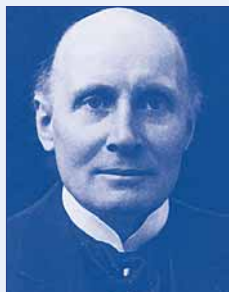
דרך נוחה לאפיין פילוסופיה אנליטית היא דרכו של פילוסוף אנגלי ששמו מייקל דאמט, שכתב ספר יסוד על מי שנחשב בעיני רבים לדמות אב בפילוסופיה

◀ לצמצם את היריעה. חובת צמצום אחת היא צמצום לפילוסופיה המערבית, שעם נפתלות דרכיה יש לי איזו היכרות שהיא, מה שאין כן עם דרכיהן של פילוסופיות לא מערביות.

חובת הצמצום חלה אפילו על התנ"ך, שאין ספק בהשפעתו הרחבה והעמוקה, ובכל זאת יש לציין היכן השפיע ועל מי השפיע. קל וחומר כשמדובר בכל פילוסופיה שהיא. העניין שלי בהשפעה בפילוסופיה מקורו מצומצם ביותר וממוקד באותו זרם בפילוסופיה של המאה העשרים הקרוי פילוסופיה אנליטית. טרם אאפיין זרם זה אקדים ואומר שאחד ממאפייניו מתבטא בניכור, ואולי אף בעוינות, להיסטוריה של

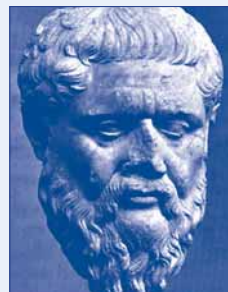
מייקל דאמט

אלפרד נורת' וייטהד

ויקטור שקלובסקי

אפלטון

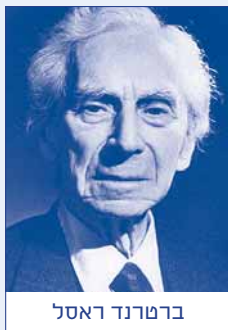
האנליטית – גוטלוב פרגה, מאבות הלוגיקה המודרנית.¹

הרעיון הוא שיש פילוסופיה, ויש פילוסופיה ראשונית, שענייניה הם במובן חשוב יסודיים מאלה שנדרשים להם באופן כללי בפילוסופיה. היוונים לפי התיאור הזה סברו שפילוסופיה ראשונית היא אותה ענף בפילוסופיה שעניינו בשאלה מה יש בעולם – ענף הקרוי אונטולוגיה. הכוונה בשאלה "מה יש" אינה לרשימת הציוד באגף האפסנאות של אלוהים, שהרי יש בעולם ארנבות ואקליפטוסים ומפתחות שוודיים, אך לא הם ושכמותם התשובה לשאלה הפילוסופית "מה יש". הכוונה היא לקטגוריות הבסיסיות של הקיום. עצמים מטריאליים הם הצעה אחת לקטגוריה בסיסית כזו – מטריאליזם או פיזיקליזם הוא שם ההצעה. הצעה אחרת היא ישים מנטליים, דוגמת אמונות, רציות, רגשות, תפיסות

הפילוסופיה בכלל, ובהיעדר מודעות להיסטוריות של זרם זה בפרט. הדבר מזכיר אולי עיסוק ישיבתי בגמרא שהדיון בו נעשה באופן לא-היסטורי, דיון שבו רב אשי ורבנו תם הם לכל דבר ועניין שייכים לאותה חברותא. בשנים האחרונות יש עניין אינטנסיבי בהיסטוריה של הפילוסופיה האנליטית ובשאלה מי השפיע על מי ובמה. גם אצלנו בישראל יצאו ספרים מעמיקים על ההיסטוריה של הזרם האנליטי שנכתבו בידי מי שזכיתי שילמדו אצלי, גלעד ברעלי ויצחק נבו.

ייתכן שתופעה זו היא עדות לאמירה של הגל שינשוף החכמה של מינרווה פורס כנפיו בערבו של יום ולא עם שחר. כלומר, הבנה היסטורית של תופעה והיכולת לראותה במפולש מופיעה בעת שקיעתה ולא בעת זריחתה. ללמדך, שהיום בערוב ימיו של הזרם האנליטי העניין ההיסטורי וההבנה ההיסטורית בו התגברו.

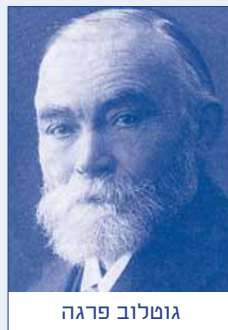
אפוא נחשבים אבות הזרם האנליטי בפילוסופיה ומי שהנהיגו את המהפך הלשוני. חזקה על אבות הזרם הגותי, שמעצם הגדרתם "אבות הזרם" השפעתם מובטחת ואין היא אלא כמובנת מאליה. אשר לויטגנשטיין עלתה בי השאלה אם היה פילוסוף משפיע, ואם כן – באיזה מובן.³ השאלה נשמעת כגחמה נלוזה. כמוה כשאלה שהיסטוריונים של אמנות היו מעלים על דעתם לשאול – אם קראווג'ו או פיקסו היו בעל השפעה. אך השאלה נשאלה, וככל שהוספתי להרהר מרגע עלותה בעניין השפעתו של ויטגנשטיין, היו הדברים נהירים לי פחות ופחות.

ברטרנד ראסל

רודולף קרנאפ

גוטלוב פרגה

עמנואל קנט

המונח "השפעה" בעברית מקור לידתו בימי הביניים, והוא מציין האצלה מגרמי השמים (השכלים העליונים) על אלה שמתחתם. גם המונח Influence מתאר במקורו את השפעת הכוכבים. המובן הראשוני הזה איבד מאחזותו, אך הוא השאיר שובל של אסוציאציות שמכוונות את הדרך שבה אנו חושבים על השפעה רוחנית, ולפיה בכל תחום ותחום קיימים יוצרים והוגים הנחשבים לכוכבים. אלה מאצילים מרוחם ומחכמתם על הפחותים מהם. ויטגנשטיין דאי נופל בגדר הדימוי של כוכב מאציל. כיוון ההשפעה בתמונה השמימית הזאת ברור – מן הכוכבים ההאצלה היא כלפי מטה – אך השפעה רוחנית פועלת לעתים קרובות גם בכיוון הנגדי – מהוגים זוטרים, בני מרון, להוגים בני מרום. ברם כיוון זה של השפעה מתעמם. רבים פועלים על פי ◀

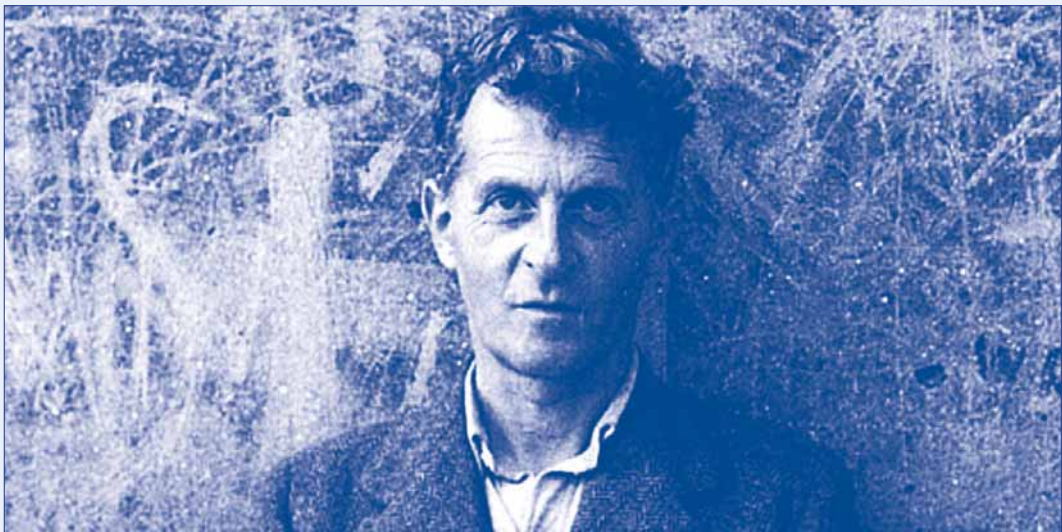
החושיים – פנומנליזם הוא שם ההצעה. עוד גישה מדברת בזכות ישים מופשטים שאינם בחלל ובזמן כמו למשל המספר 17 ועמו שאר ישים מתמטיים – פיתגוריים הוא שם ההצעה. ל"איזמים" האלה אף מצטרפת ההצעה האומרת שערכים כדוגמאות הטוב והיפה הם קטגוריה בסיסית – אפלטון מייצג חשוב של השקפה זו.

קנט הוא שהכריז על מהפכה קופרניקאית בפילוסופיה, שלפיה לשאלה "מה יש בעולם" קודמת השאלה "מה אנו יכולים לדעת על העולם". ולפיו תורת הידיעה או ההכרה, אפיסטמולוגיה, היא היא הפילוסופיה הראשונית, ויש שיקדימו לקנט את המהפך התורת-

הכרתי ויראו בו את פרי השפעתו של דקארט. אך ידיעה מתנסחת בלשון, ובסדר העניינים כמו גם בסדר הזמנים יש להקדים לשון לידיעה. המהפך הלשוני בא לומר שהפילוסופיה הראשונית עניינה הוא הלשון: מה אפשר לומר בה שיש לו מובן, ומה בלשון חסר מובן. והיו שראו גם במבנה הלשון את המפתח לתשובה באשר למבנה הלוגי של העולם ועמה באשר למבנה הלוגי של המחשבה. השאלה היא כמובן "איזו לשון". היו שסברו שלשון המדע היא הלשון, והיו שסברו שלשון היום-יום הטבעית שלנו היא הלשון, וסביב השאלה "איזו לשון" נוצרו בפילוסופיה האנליטית זרמי משנה. הזכרתי את פרגה, אך בפנתאון השמות הקנוניים של הזרם האנליטי נמצא את שמותיהם של ברטרנד ראסל, ג"א מור, לודוויג ויטגנשטיין ורודולף קרנאפ.² אלו

אך השאלה שהטרידה אותי הייתה אם ויטגנשטיין הוא גם מקור השפעה ולא רק מקור להשראה. סוג השפעה חשוב בפילוסופיה מתבטא ביכולת לקבוע את סדר היום הפילוסופי. פילוסוף המצליח להעמיד את בעיותיו הפילוסופיות במרכז הדיון הפילוסופי הוא בוודאי פילוסוף בעל השפעה גם אם מרבית המתדיינים אינם מסכימים עמו. לפחות במקרה מעניין אחד קבע ויטגנשטיין באופן בלעדי את סדר הדיון הפילוסופי. הסוגיה שבה מדובר היא כל כולה

◀ האמירה התלמודית בפסחים: "אם בקשת להחנק התלה באילן גבוה", כלומר אם אתה עוסק בעניינים חשובים, שטעות בהם כמוה כעניין שבדיני נפשות, הסתמך על סמכות גדולה ומוכרת. הנטייה הזאת היא שמביאה אותנו לייחס לכוכבים משקל יתר. היא גם שמביאה אותנו לבלבל בין מקור סמכות של רעיון לבין ראשוניות בהגיית רעיון. לאילנות גבוהים יש יתרון נוסף על היותם מקור סמכות, הם לא פעם חדלים להיות מושא לקנאה. מגוחך למשל לקנא

לודוויג ויטגנשטיין

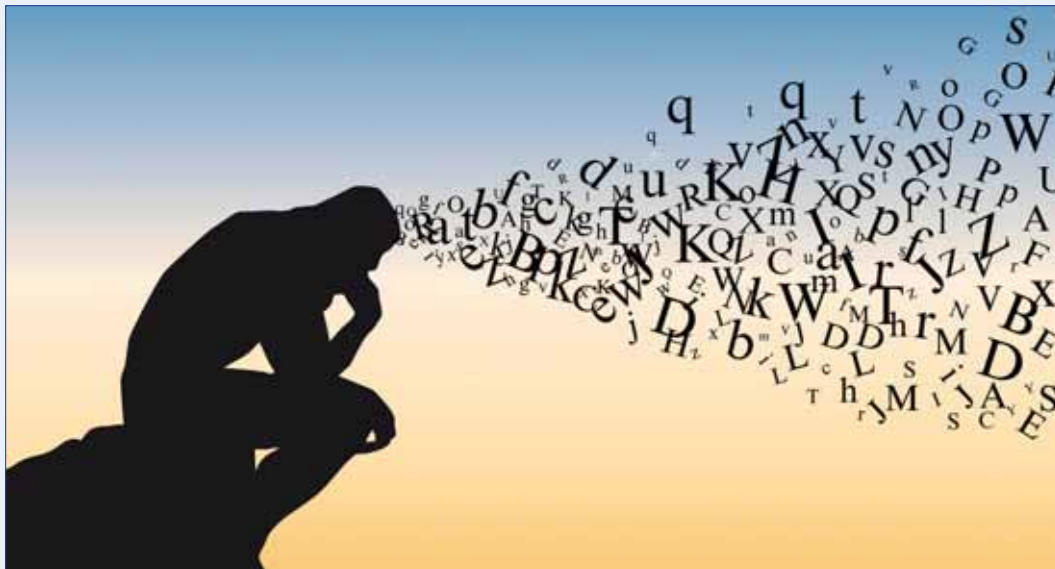
מתוצרת ויטגנשטיין, ואין לה ככל הידוע לי תקדים בתולדות הפילוסופיה. יותר מזה, הוא הצליח להעמיד את אותה סוגיה במוקד דיון רב עצימות ורב עצמה. הסוגיה היא זו: האם אפשרית לשון שהיא באופן עקרוני לשון פרטית? הררים של פילוסופיה תלויים בשערה הזאת של אפשרות של לשון פרטית. גם אם אדם אחד בלבד משתמש בספרייה ציבורית, אין היא חדלה בשל כך להיות ספרייה ציבורית, באשר עקרונית היא פתוחה לכול. השאלה אינה אם תיתכן לשון שרק את כעובדה משתמשת בה, אלא אם אפשרית לשון או אפילו רק מילה אחת בלשון שרק את מסוגלת עקרונית להבינה.

בעמנואל קנט או בדויד יום; שניהם מעבר לקנאה. סליירי, למצער זה של פושקין, לא חדל כמסופר מלקנא במוצרט, אך מוצרט חדל זה מכבר לשמש מושא לקנאה. לקנא במוצרט זה כמו לקנא במפלי הניאגרה – מוצרט הוא מעין כוח טבע.

ואולי חשובה יותר בעניינים אלה היא ההבחנה בין מי שהוא מקור השראה לבין מי שהוא מקור השפעה. יש מי שמעורר השראה להעז ולהלך בגדולות, אך הוא חסר השפעה מבחינת התוכן או המתודה. אין לי ספק שויטגנשטיין היה מקור השראה – הוא נופל בגדר כל הדימויים הרומנטיים של הגאון שרבים חיקו את נהגיו והתנהגויותיו, כולל הגינונים המיוסרים שלו –

וטיבו של המוח היהודי הוא היותו טפיל. הוא הפנים באשר לעצמו את התמונה האנטישמית ההבלותית שהיהודים הם רק סוכני תרבות, כלי להעברת תרבות, אך בשום פנים אינם יוצרי תרבות. תמונת ההבל הזו היא עצמה תולדה של השפעתו של יהודי מיוסר ומעורער בן תקופתו – אוטו ויינגר – שראה בנשים וביהודים טפילי תרבות ולא יוצרים מקוריים. ויטגנשטיין הוא הפרכה חיה של דברי ההבל הללו. אם דרוש למנות הוגה פילוסופי מקורי בעת החדשה,

אך יותר מאשר היה בכוחו של ויטגנשטיין לקבוע את סדר היום הפילוסופי, השפעתו ניכרה בהיותו מושא מתמיד להשוואה. גם מי שאינם מסכימים עמו, ורבים הם כאלה, רואים בו מושא כזה. פילוסופיה משפיעה מן הזן הזה אינה בהכרח הפילוסופיה המקובלת, אך היא כזו שעמה מרגישים צורך להתעמת ולהיאבק. זן זה של השפעה שייך לדידי לפילוסופים נותני השראה שאינם בהכרח פילוסופים שהשפעתם התוכנית היא ישירה. ואכן האילן הגבוה ויטגנשטיין, בעיניי הוא מעורר השראה ומושא

ויטגנשטיין הוא מן השמות הראשונים העולים על הדעת. ויטגנשטיין היה מקורי יותר ממה שהוא חשב על עצמו, ומשפיע פחות ממה שאחרים חשבו עליו. ■

להערצה ולהשוואה יותר משהוא מקור להשפעה ישירה. ומה חשב ויטגנשטיין על השפעה פילוסופית? ויטגנשטיין הבחין בין תרומתו הפעילה של הזרע להיווצרות הצמח לבין תרומתה הסבילה של האדמה. הוא ראה בעצמו מי שתרומתו היא כתרומת האדמה ולא כתרומת הזרע. ראייה עצמית זו אינה שונה לכאורה מהאופן שבו סוקרטס ראה את דמותו הפילוסופית בדמות אישה מיילדת ולא אישה יולדת. כל זה משתלב בראיית הפילוסופיה כעוסקת בהבהרה והבנה בלבד ולא בגילוי והסבר, שהם עניין למדע. אך מאחורי התמונה של ויטגנשטיין על תרומת הזרע והאדמה מצויה השקפה נבזית שהוא היה קרבנה, ולפיה טבעו

¹ קרבת האקדמיה שלנו אליו היא בהיות גרשם שלום, לימים נשיא האקדמיה, ממעט התלמידים שחבשו את ספסלי כיתתו של פרגה.
² אציין שיהושע בן-הלל, מורי וחבר האקדמיה, היה מן האנשים המקורבים לו ביותר.
³ השאלה עלתה בשיחה שהתפתחה ביני לבין רעייתי עדנה בעת שעסקה בתרגום שניים מספריו של ויטגנשטיין לעברית.